
MIRKO ĐORĐEVIĆ

STVARALAŠTVO EROSA

GEZA ROHEJM I NJEGOVA TEORIJA O
POREKLU KULTURE

Susret etnologije i psihoanalize, ili preciznije, analitičko ispitivanje etnomaterijala, krajem prošloga i početkom ovoga veka, bili su, slobodno se može reći, neminovnost. Ogroman etnološki materijal skupljen iz svih krajeva sveta, postao je tema, opsesija, čak. Javila se nada da će biti nađeno rešenje večne enigme o činu, delu i stvaralaštvu čovekovom, o kulturi ljudskoj i njenom poreklu — poverovalo se da će to najsloženije pitanje konačno dobiti odgovor. Revolucija psihoanalize upravo se ogledala u potrazi za nalaženjem smisla čovekovog postojanja, smisla njegovoga dela. Ono za čim su težile mnoge nauke vekovima, postalo je još jednom izazov i nada da se može reći nova reč o večitoj i staroj temi.

To je bilo okretanje čoveku, individui — čoveku koji je bio i ostao najveća tajna i sebi i drugome. Čovek je čuđenje u svetu, kako je još Platon govorio!

U duhu doba, na prelazu vekova etnološke enigme i pitanja postaju saputnici čovekovih traženja, postaju nešto posebno značajno u vremenu koje je izabralo traženje kao devizu. Upravo je to onaj period kada tradicionalna, deskriptivna etnologija, *etnografija*, kako Rusi i danas kažu, dobija antropološku dimenziju u modernom, širokom smislu toga pojma. Reč je o potrazi za smislom kulture kao čovekove sredine — humane sredine — koja je u isto vreme, i delo i sudbina čovekova. Otkriće pojmova *totem* i *tabu*, bili su već za Frojda zagonetke koje treba rešavati, kojima se mora naći odgovor. Tu se začinje napor psihoanalize da u mentalnim stanjima najranijeg detinjstva nađe ono iz čega se formira čovek, biće koje sebe, u kasnijem rastu, neprestano reprodukuje na višem svesnom nivou kao stvaraoca.

Nije nam namera da nabrajamo ni najsumarnije, — poznate činjenice o mestu i značaju psihoanalize, modernih analitičkih i psiholoških istraživanja, ali — nije naodmet istaći činjenicu pomalo zaboravljenu, kako je upravo psihoanaliza svojim radikalizmom započela rušenje mnogih tabua i posvećenih istina. Ona je uvela — da se poslužimo nešto grubim izrazom Malinovskog — *donji deo* čovekov u sferu naučnih istraživanja. Sa njom započinje traganje za organskim odrednicama kulture, ispitivanje problema autoriteta, upotrebe sile, organskih želja i njihovog odnosa prema drugim vrednostima, — unutar institucija nalaze se mentalni, ljudski odnosi, odvijaju se večni procesi i traju tokovi koje je veoma teško racionalno i naučno-pozitivno objasniti.

U pitanju je čovek, biće koje od iskoni raspolaže darom investicije svega oko sebe svojim nagonским težnjama — s jedne strane, i koje osvaja i gradi svet snagom razuma, s druge strane. To svojstvo investiranja svojih težnji u svet samo je jedan oblik osvajanja sveta, ali značajan baš zato što to svojstvo traje jednakim intenzitetom i danas kada se čovek nalazi u svetu izgrađenom do te mere, usavršenom, da smo najpre skloni da sve pripišemo isključivo razumu. Time odbacujemo ogroman deo ljudske istorije, osobito kulturne istorije, i time se udaljavamo od mogućnosti da kažemo novu reč o pitanjima porekla kulture.

Međutim, razbuđeni interes za mit i mitsko, za arhaično, potraga za njima, u našem vremenu, pokazuju da se polako prevazilazi čuvena prosvetiteljska zabluda o tome da su mitsko i realno apsolutne suprotnosti.

U tom smislu je zanimljivo obratiti pažnju na činjenicu da psihoanaliza, i uopšte moderna analitička istraživanja, ne stavljaju akcenat na izučavanje društva u celini, globalno posmatrajući istorijske periode i celine, već na jedinku, na čoveka koji animira čitav tok istorijskog i kulturnog procesa. Tu ćemo pomenuti i poznati paradoks — uneti svest u prostore nesvesnog i pre-svesnog, tražiti *logos* u mitosu.

U tom smislu je važan i nikada dovoljno naglašen istorijski susret etnologije i psihoanalize kao temeljnih komponenti moderne antropologije.

Sam Sigmund Frojd svojim delom ilustruje ovaj susret nalazeći vezu i smisao između skrivenih ravni nesvesnog i potisnutog, s jedne strane, i širokih ravni svesnog, racionalnog, s druge. Time je čovekov prostor omeđen celovitije, od stvarnosti do sna, i natrag, od realnosti uzete u

tradicionalnom, racionalističkom smislu, do mita i predanja i njihovog nepročitanog jezika — nepročitanog, ali impulsom čovekovog nemira, naslućenog u njegovom dubokom smislu. U tom kontekstu, pojmovi etnografska antropologija ili analitička etnologija postaju skoro sinonimi. Uvek i svuda reč je o traženju smisla kulture, njenoga porekla, što će reći smisla i suštine čoveka i njegovog roda na Zemlji.

Frojdova hipoteza je jedna stranica u istoriji ljudskih smelosti, nad kojom se sumnja, ali koja se ne može istrgnuti i odbaciti lako, iako — to treba odmah naglasiti — kao i kod drugih velikih učenja, s njom počinje i traje i istorija njenih dogmi. U osnovi je, po Frojdu, događaj prvobitnog oceubistva u najranijoj hordi, čudo iz kojega je nastala kultura. *Frojdovsko čudo* je nedovoljno da objasni poreklo kulture jer sve svodi na to da je kultura nastala odjednom, da je dozvana iz nebića. O samoj toj frojdovskoj formuli Malinovski je rekao dosta. Analitička istraživanja krenula su dalje — čitavo poglavlje predstavljaju stavovi K. G. Junga, pa zatim do Viljema Rajha, Lakana i Froma imamo lepezu teza i antiteza u čijim okvirima se nastavljaju istraživanja. Nije se ostalo samo na frojdovskoj tezi o *nelagodnosti* u kulturi i civilizaciji, već — na nov i inventivan način, postavilo se pitanje porekla i funkcije kulture. I oni istraživači kojima je Frojd ostao učitelj nisu ostali dosledni frojdisti — ako su se opredelili za novine, ako se opredeljuju za to da kažu novu reč. Frojdovo učenje aktualizovaće, u širokom antropološkom smislu, posebno Geza Rohejm.¹

Dugo godina u senci učitelja, u strpljivoj potrazi za novijim rešenjima, Geza Rohejm nije bio mnogo primećivan. Veliko interesovanje za njegovo delo, naročito poslednjih godina u svetu, pokazalo je da Rohejm donosi novinu. Uostalom, ako bismo prihvatili mišljenje koje se ponegde sreće, da je on dosledni frojdista, teško da bismo mogli objasniti upravo veliko naučno zanimanje za njega baš poslednjih godina. U konfrontaciji sa Malinovskim, ne samo oko proble-

¹ O Rohejmu kao analitičaru i antropologu malo se u nas zna, iako ga skoro niko ne zaobilazi. Naročito je pominjan u prevodenim delima. Međutim, nije bez značaja primetiti da je Rohejma u nas prvi primetio Erdeljanović u delu *O počecima vere i o drugim etnološkim problemima* (Beograd, 1938. god., pp. 78—79). Erdeljanović je kontaktirao sa njim raspravljajući pitanje „najvišeg bića“, ističući da su bogovi za Rohejma projekcije nesvesnih predstava koje se odnose na oca.

Poslednjih godina Rohejma dosta prevode Francuzi. Neki francuski antropolozi, iako ne analiziraju Rohejmovo delo šire, ističu da ono predstavlja čitavo poglavlje u modernoj antropologiji. — Uporediti delo J. Copans i grupe autora: *L'anthropologie-science des sociétés primitives?*, éd. Denoel, 1971, Paris, u kolekciji izdanja *Le point de la question*.

ma *Edipovog* kompleksa nego i šire, Rohejm će skrenuti i posebnu pažnju na sebe. Sa Rohejmom psihoanaliza izlazi na šire i slobodnije prostore antropoloških ispitivanja, napušta laboratoriju i čuveni *divan* analitičkih ordinacija. On spada među one koji su doprineli da psihoanaliza počne skidati sa sebe prokletstvo moderne magije i šarlatanstva, da ne bude više bauk za malo-gradansku i buržoasku svest.

Naše istraživanje ima za cilj da načini sumarni pregled najbitnijih stavova u antropologiji Geze Rohejma, da naglasi u njima ono što je aktuelno, da ga predstavi s obzirom na činjenicu da mnogi od njegovih stavova postaju sve češće prisutni u nas, kod istraživanja i prosuđivanja našega etnomaterijala, naročito u poslednje vreme. Erdeljanović je, inače, pobliže bio zainteresovan samo za pitanje početaka vere, pobliže se bavio samo delom *Magic, Animism and the Divine King*. Međutim, pitanje porekla kulture i njene funkcije, najvažnije je u delu Geze Rohejma.

Otuda, teze Rohejmove, smatramo, mogu biti zanimljive, i trebalo bi da budu šire poznate u nas.

PONOVO NAĐENI EDIP ILI ANTROPOLOŠKA VOKACIJA

Neke momente iz života ovoga naučnika ne možemo zaobići, iako nikako ne mislimo da se delo može tumačiti samo na temelju biografskih podataka. Uostalom, sam Rohejm, često u svojim delima nudi kritičarima te momente kao svojevrsne antropološke inspiracije. Najranija sećanja su jedna naslućena vokacija — analitičari, uostalom, uvek ističu posebni značaj infantilnih situacija koje imaju veze sa kasnijim stanjima, opredeljenjima, životom uopšte. Geza Rohejm često navodi jednu priču svoga dede o tome kako roda donosi decu i korpi, kako ta korpa pliva po jezeru Meotis koje je boravište mitskih predaka današnjih Mađara. Kako postaju deca, kako i odakle su došli ljudi, Mađari i svi drugi, — to će u zrelih godinama progovoriti u naučniku kao žeđ za znanjima i saznanjima o poreklu ljudi, o poreklu kulture. Jedna detinja uspomena, mitsko ili detinje tumačenje, sublimiraće u obliku glavne životne i naučne preokupacije. Tako će čitav jedan život biti ispunjen traganjima koja su često bila hod za stopama učitelja, a često opet, izlet do novina.

Glavne ideje Frojdove nastale su posle studioznog čitanja Robertsona Smita. Rohejm je i svedok i saučesnik tih otkrića, ali — on je u isto vreme krenuo da na nov način argumentuje i ja-

snije predstavi famozno frojdotsko *čudo* o nastanku kulture. Njegova argumentacija ne predstavlja, istina, konačno nađenu formulu o nastanku i funkciji kulture — istinsko naučno uzbuđenje samo sluti da konačnih i nepromenljivih rešenja nema — ali to je smeli izlazak na teren, izlet u praksu koja je korektiv od bitnog značaja. Rohejm je rano shvatio da Frojdovo delo ne treba da postane *Knjiga*, katehizis psihoanalitičkog pravoverja.

Rohejmov život i njegovo delo su jedno veliko putovanje od Budima do Australije, od Arizone do Njujorka, izlazak na *teren* za psihoanalizu. On je prvi psihoanalitičar koji ide stopama etnologa. Prve su etnologe, hrišćanske misionare uglavnom, nazivali etnologima u mantiji, — Rohejma možemo nazvati etnologom u belom mantilu. On je krenuo na put poverovavši da ono što se dogodilo u razvoju čovečanstva kroz istoriju, ponavlja se i kod individue u njenom razvoju.

Rohejm je rođen u jednoj bogatoj, mađarskoj jevrejskoj porodici, u Budimpešti godine 1891. Prošao je škole najboljih evropskih univerziteta, Budima, Lajpciga, Berlina. U najranijoj mladosti pripada poznatom budimpeštanskom krugu analitičara koji su psihoanalizu prihvatili kao metod demistifikacije građanske stvarnosti, rušenja njenih tabuiranih institucija. U tom krugu su se javile ideje o tome da treba odbaciti lažnost čovekovih situacija, teskobe i mučnine građanskog morala. Plejada naučnika započinje rušenje nacionalnog mita, koji je svoj grubi, politički cilj na svoj način opravdavao krivo tumačenim činjenicama iz nacionalnog etnomaterijala.

U to doba i u tom krugu on će se sresti i sa Ferencijem i postati njegov učenik, tu će sresti i upoznati i *papu* psihoanalize Frojda, godine 1918. Međutim, on već za sobom ima jedno delo, jedan manji rad iz 1914, u kome je neke momente iz ugro-finskog materijala tumačio principima *Edipovog* kompleksa.

Najraniji utisci progovorili su u obliku trajne vokacije, postali su slutnja i nada nove reči u antropologiji.

Revolucionarna 1919. godina, kratko postojanje mađarske republike Bele Kuna, za Rohejma su veliko i plodno vreme ispunjeno radom i značajnim uspesima. Upravo se tada počinje zbivati čudesni susret „između političke i kulturne revolucije”, to je vreme 'nade bez obala' koje stvara svaka revolucija. Sve što je živo, duhom prihvata novine naučnih otkrića, hita da ih ugradi u veliko delo oslobođenja čoveka. Sve to ima za Rohejma i lično veliki značaj: mlada republika otvara na Budimpeštanskom univer-

zitetu katedru za psihoanalizu — koju poverava Ferenciju, i katedru za etnologiju i antropologiju — koju poverava njemu, Rohejmu.

U tom krugu javiče se i prve sumnje u moć i svemoć psihoanalize.

Sumnja u apsolutnu vrednost psihoanalitičkog metoda će na tragičan način opsesti darovitog Ferencija — njegovi ogledi, nastojanja i traganja kretaće se na samoj granici novine, koja nikako nije dolazila do izražaja baš zbog odanosti učitelju. Tu su našle i odjeka i ideje Oto Ranka — o tome da su edipalne krize imaginacije koje potiču iz vremena dolaska na svet, iz muke rođenja, iz najranijeg perioda. U tom je krugu i u takvoj atmosferi radio Rohejm, tu su se javila i velika oduševljenja, u toj klimi su ponikle i prve sumnje. Međutim, polet i nada koje su donela nova, revolucionarna vremena, nisu trajali dugo. Republika je bila kratkoga veka, a restauracija nije bila ni najmanje naklonjena učenjima koja su nastojala da demistifikuju stvarnost, da budu ne samo njena kritika nego i njena negacija. Rohejm, nošen nadom da nastavi istraživanja, polazi na put, zapravo, napušta 1938. godine Mađarsku pod pritiskom nacističkog totalitarizma, odlazi u Ameriku.

U Americi, Rohejm nastavlja svoja istraživanja, drži predavanja. Iz Amerike putuje među Indijance Navaho, posećuje Somaliju, centralnu Australiju, ostrvo Norambi, Juma Indijance sa Arizone. Iza sebe je ostavio mnogo dela.²

Rohejm polazi od *Edipovog* kompleksa, on ga, reći ćemo, ponovo nalazi insistirajući na njegovoj univerzalnosti, sveprisutnosti. Sam problem nije naročito nov, ali upravo oko njega se zapliću i traju sve kontroverze, posebno od onda od kada je Malinovski posumnjao u njegovu univerzalnost. Za Rohejma je to svojevrсни povratak mladosti i sopstvenim počecima, ranim svojim radovima. Istina, mnogi su Frojdovi učenici pa i sledbenici i nastavljači imali dosta drugačiji stav o tom fenomenu — Adler, Jung, Rank, Ferenci, no Rohejm ostaje veran formuli ovoga kompleksa na planu istraživanja porekla kulture i utvrđivanja njene funkcije. (Kada je reč o Malinovskom, treba naglasiti da je teren ostrva Trobrijan na kome je Malinovski posumnjao u univerzalnost *Edipovog* kompleksa, veoma blizak ostrvu Norambi, gde je vršio svoja istraživanja Rohejm.)

² Najvažnija su: *Psychanalyse et anthropologie, Culture. Personnalité. Inconscient.* éd., Gallimard, Paris, 1967.

— *Origine et fonction de la culture*, Paris, 1972, éd., Gallimard, coll., *Idées*.

— *The Riddle of the Sphinx*, éd. Hogarth, 1934.

Nesumnjiv je značaj otkrića koje je načinio Malinovski. Njegovo odricanje frejdističkog čuda u ime funkcionalizma koji nalazi poreklo kulture u potrebi čovekovoj, i isticanje *nuklearnog* kompleksa, porodice u kojoj se začinje niz potreba i koje se razgranavaju u istorijskom razvoju u kulturne institucije, predstavljaju stvarni doprinos izgrađivanju jedne naučne teorije kulture. Pa ipak, Rohejmova argumentacija, nalazi, zapažanja, materijal, više su nego zanimljivi. Razume se, nije reč o opredeljivanju za jedan ili drugi način gledanja na problem, jer, radi se o dvema metodama — jednoj koja je bliža pozitivno-naučnom prosuđivanju, i drugoj, koja u mentalnim stanjima, analitički traži uzrok porekla kulture koji bi imao i opšte, makar šire, važenje.

U čemu je Rohejm, i da li je korigovao Malinovskog i njegovu teoriju o ograničenosti i neuniverzalnosti *Edipovog* kompleksa?

Sam Freud je, u duhu klasične tradicije, nazvao jedno otkriće imenom legendarnog heroja. Od tada je *Eros* postao ugaoni kamen psihoanalitičke zgrade, poprište borbi koje su oživele na nov način posle davnih Platonovih vremena. Moderna etnologija se sve više opredeljuje za jedinstvo ljudskog roda, iako nikako ne zanemaruje nejedinstvenost razvojnih tokova u istoriji čovečanstva, i otuda Rohejmova argumentacija postaje, naročito u novije vreme, značajna. Njegovo naglašavanje univerzalnosti *Edipovog* kompleksa, još u nacističko vreme bilo je shvaćeno kao udarac rasističkoj teoriji. To ga je, uostalom, uvek sukobljavalo sa svim teorijama koje su nastojale da istaknu jednu rasu iznad druge.

Po Rohejmu, rešenje je u tome da samo treba obratiti pažnju na to kako se Edip različito manifestuje u raznim sredinama, te otuda nije čudo da se i ujak može pojaviti na mestu oca — kako je tvrdio Malinovski. Na terenima koje je pohodio, Rohejm nalazi da se taj kompleks sreće praćen snažnim osećanjem krivice, izražava se kroz agresivnost, strah, užas, mučninu pa i kroz samoubistvo. *Edipov* je kompleks, dakle, prisutan jednako kod Juroka u Kaliforniji, na padinama Brazila i bilo gde drugde u svetu — samo, uvek različito manifestovan.³

Prema tome, ne ulazeći u to koliko je Rohejm stvarno uspeo da koriguje Malinovskog — obe argumentacije imaju svoje mesto u istoriji nauke.

³ U svetu su veoma popularna istraživanja ove teme i uporedne analize materijala sa raznih strana sveta. Mi se na to nećemo osvrnuti šire, ali pominjemo delo autora Marie-Cécile i Edmond Ortigues, koje se tematski vezuje za Rohejma i njegovu argumentaciju. Reč je o knjizi *Oedipe africain* (ed. Plon, Paris 1966), koja ilustruje raznovrsne modifikacije tog kompleksa u psihoanalitičkim i socijalnim relacijama.

— Mi ćemo naglasiti Rohejmovo verovanje u jedinstvenost ljudskog roda. Ovo je značajno, jer su nacionalne etnologije često odlazile na stranputice nacionalne mitologije, nacionalne u lošem političkom smislu. Rohejmov se zaključak može izraziti duboko humanističkom maksimom:
Gens una sumus!

Ponegde se može sresti mišljenje da je Rohejm veći frojdista od samoga Frojda. To je mišljenje više nego simplifikacija. Jer, *gens una sumus* nije samo humanistička fraza koja treba da pokrije nedostatak dokaza za jednu tezu ovako sažeto i smelo izrečenu. (Samo pitanje o tome da li je psihoanaliza u stanju da objasni poreklo kulture i njenu funkciju, ovde neće biti posebno razmatrano.) U svakom slučaju, u jednoj interdisciplinarnoj potrazi za poreklom kulture i smislom njene funkcije, analitička istraživanja mogu dati, i dala su već doprinos. Rohejmove interpretacije novina su već samim tim što psihoanalizu vode na teren kulturologije. Iako je još u ranoj mladosti prihvatio osnovne postavke Frojdovog učenja, on ne ide do bukvalne istorizacije *Edipovog* kompleksa, već traži organske odrednice koje su bitne za ljude u raznim krajevima i raznim epohama.

Drugu inovaciju u odnosu na Frojda primetićemo kada pristupimo problemima mita i mitskog, koji su danas bolje poznati i proučeni svestranije nego u Frojdovo vreme. Za Frojda su mitovi simbolizacija nesvesnih konflikata koji rezultiraju u edipalnom sukobu. Za Rohejma, pak, mitovi su za kolektivnu *dušu* jedan način da simbolično razreši ambivalentni odnos dete-roditeľ. Ili, drugačije rečeno, mitovi su sublimacija psihičkih trauma koje izaziva seksualnost, a bogovi i božanstva su supstitucije očevog lika. Mit o rađanju preko totema jeste jedna manifestacija koju karakteriše samo simbolično negiranje uloge oca u rađanju, — ovde se valja prisjetiti naše narodne priče *Mededović* i zanimljivog načina manifestacije edipalne borbe na našem terenu.

Frojd je primitivnu hordu uzeo kao stadijum a događaj oceubistva prvobitnog, pretvorio u *početak*, u svojevrsni metafizički *In principio*. Za Rohejma je istorija celokupni ljudski rod u kome se kao u areni bore Eros i Thanatos, veći ideali *Ja* i nad-*Ja*.

Rohejm je iz Frojdovog dela izabrao jedno mesto koje je stvarni moto svih njegovih istraživanja. Frojd je u svom glavnom delu, *Nelagodnost u kulturi*, napisao i ove reči:

„Stoga nas može umiriti tek tvrđenje da je proces kulture ljudskoga roda ona manifestacija životnog procesa kroz koji taj proces prolazi pod

uticajem zadatka koji je postavio Eros a podstaknula Ananke — realna nužda, a taj zadatak je ujedinjenje ljudi u zajednicu pojedinaca uzajamno libidonozno povezanih.”⁴

Po Frojdu, taj se događaj zbio jednom, na početku, dok Rohejm vidi Eros kao večnu snagu, dinamiku od iskoni koja sve obuhvata, prožima, koja sve ispunjava kao voda u kojoj smo kao ribe.

Nije, istina, teško primetiti kako mitološki simbol Erosa ovde biva shvaćen kao ime one energije ljudi koji su uvek morali biti ujedinjeni na neki način, zakonima opstanka, u cilju pobeđivanja prirode i odgonetanja njenih tajni. Eros je, dakle, sinonim čovekovog nemira u razvoju, istorijskom procesu, od mitskih početaka pa nadalje, nemira koji čoveka i ljudsku zajednicu podiže iznad animalnog i čini ljudskim, kulturnim bićem.

Međutim, novo je ne samo raspravljati *nelagodnost* čoveka u krilu civilizacije, nego postaviti pitanje *kako i zašto* u vezi sa nastankom i izgradnjom kulture i civilizacije. Baš tu, frejdistički inspirisani Rohejm, ima novu reč i nove argumente.

Otuda će biti zanimljivo da neke Rohejmove analize, neke njegove zaključke osvetlimo, da nam damo drugu reč za pojmove njegovog analitičkog rečnika.

Od mnogobrojnih definicija kulture — onih popularnih do onih koje skoro oficijelno propisuje rečnik Francuske akademije — Rohejm bira definiciju po kojoj je kultura sve ono bitno humano što je čoveka podiglo, reprodukovalo na jednom višem nivou, iznad animalnog i prirodnog. Kultura je većito nalaženje novih kvaliteta u neprestanoj dijalektici ljudskog razvoja i razvoja sveta. Kultura je, dakle, kao pojam, homonim ljudskih radnji i poslova, rada i intelekta, moći i humanosti, pomoću kojih čovek neprestano nameće sebe svetu kao meru i sliku. Ta kultivacija je čovekov jezik za haos sveta koji opsega — jednako sada kao i u davnini — čoveka i njegove sisteme, oblike, organizacije života. Kultura je iskušenje za čovekov dar osvajanja i čuđenja pred svetom — i pred samim sobom.

Analitička psihologija, kada prelazi na teren socioloških istraživanja, zahteva da se na njen jezik priviknemo. A taj jezik i sistem pojmova su veoma izgrađeni — manje obavešteni se veoma brzo nađu u zabuni.

---

⁴ Sigmund Frojd: Odabrana dela, knj. 5, izdanje „Matica srpska”, Novi Sad, — *Nelagodnost u kulturi*, str. 350—361, i dalje.

Na planu analitičkih pojmova Eros je večna dinamika, agens sveta i čoveka, on se začinje i javlja, progovara, u najranijem dobu. Sama kultura niče, dakle, iz jedinstvenog u prirodi stanja, bitno i jedino ljudskog stanja *prolongiranog detinjstva*. Ovaj pojam u domenu kulturoloških ispitivanja, pripada Rohejmu, koji na njemu neprestano insistira, i on predstavlja jedno od najteže shvatljivih mesta u celokupnom delu ovoga istraživača. Nije u pitanju samo terminološka novina, slučajna sintagma koja treba da igra ulogu čarobne formule za odgonetanje smisla, suštine, i posebno, porekla kulture.

Šta ta sintagma znači, koji je njen dublji i jasniji smisao u teoriji Geze Rohejma o poreklu kulture?

Ljudsko biće, dete čovekovo dolazi na svet bespomoćno i nesposobno za život dugo, veoma dugo. Predugo je vezano za majku, za davaje hrane, predugo je i posle toga nesposobno za neki samostalniji korak u životu. Biološki, čovekovo detinjstvo je dugo, rast je usporen, ali i takvo kakvo je, ljudsko biće je svojevrsno čudo prirode. U najranijem periodu javljaju se *fantazmi* — to podseća na nalaze M. Klajn o fantazmima najranijega perioda. Rohejm je Frojgov princip socijabiliteta razvio tumačeći čovekov položaj u svetu, čovekov rast, tezom o produženom detinjstvu. Po njemu, ljudi se grupišu u hordu da bi našli supstituciju za roditelje, da izbegnu zavisnost, da „ne ostanu u mraku“, kao što deca tome teže, čega se deca boje, užasavaju. Institucije su nastale u borbi za opstanak, ali nastale su i u neprestanom čovekovom bežanju od smrti.

Produženo detinjstvo čovekovo ima značajne konsekvence u čitavom kasnijem razvoju čoveka i njegove zajednice. Dete je nemoćno, u krilu roditelja ono živi u *raju*, u poziciji zadovoljenja svake želje. Motiv velike nade, čovečanstvo, zajednica će naći u činjenici detinjstva. Analitičko učenje nije ništa bez učenja po kome je čovečanstvo ona vrsta koja stvara projekat ponovnog nalaženja sopstvenog detinjstva.⁵ Produženo detinjstvo je činjenica zasnovana na svestranosti biološkog faktora, ili, kako bi to sažeo Lagaš, „dok smo djeca, htjeli bismo biti odrasli, a kad smo odrasli, htjeli bismo biti djeca“.⁶

⁵ U tom smislu tumači Rohejma Norman O. Brown u obimnom delu *Eros et Thanatos* (éd., Denoël, LN, Paris, 1972, pp. 41, 112, 137), pominjući ga fragmentarno ali često.

⁶ Uporediti knjigu Danijela Lagaša *Psihoanaliza* (izdanje „Matica hrvatska“, Zagreb, 1970, pp. 129—130). Autor je načinio sažet pregled psihoanalize i, govoreći o psihoanalizi i društvenim naukama, Rohejmu određuje posebno mesto, ne ulazeći, razume se, u šire analize.

Međutim, značaj te sintagme pune dubokoga smisla biće nam, mislimo, jasniji kasnije, kada još u ponečem podvučemo razliku između Frojda i Rohejma.

Frojd je samo uočio razliku između neurotičara i primitivca, dok će Rohejm poći, i ovog puta, dalje. Za njega nije bitna samo ta analogija, nego pre, ono što čini stvarnu vezu između „primitivnih kultura” i neurotičara, između onoga što *divljak* čini u kolektivu zajednice i neurotičar kao jedinka, individua u jednome društvu. Reč je, razume se, o društvu čije su norme i za njega obaveza koju prihvata. Kako protumačiti te „primitivne kulture”, njihove neobične simbole, mitove, legende, folklor, uopšte — njihov način gledanja na svet? Može li se ljudsko društvo izučavati tako što će biti obuhvaćeni globalno, posmatrani kao neka imaginarna jedinka?

Nauke to čine deo po deo, svaka na svoj način i svojim aparaturama — i pitanje je hoće li se iz sveukupnosti rezultata, iz kataloga ljudskih znanja moći uspostaviti mozaik kulture koja je drugo ime te sveukupnosti.

ŠAMANSKA EKSTAZA I PESNIČKO ISKUSTVO

Da bi se razumele te primitivne kulture, ne samo dalekih predela Australije i Okeanije, nego i naš, recimo, paganski period, naša davnina i mitska pradavnina, da bi se one shvatile kao kulturne činjenice i kulturno nasleđe, mora se, po Rohejmu, pronaći i izučiti jedan tipičan predstavnik. To je traženje predstavnika koji u sistemu jedne zajednice igra reprezentativnu ulogu.

Prvu teškoću čini kako razumeti šta je to tipični i reprezentativni predstavnik, kako ga odrediti a da se pri tome ne ponovi pogreška tradicionalne istorizacije. Najpre će se pogrešiti ako se uzme onaj predstavnik zajednice koji ima moć u objektivnim odnosima, vlast nad drugima u mehanizmu društvene prinude.

U potrazi za tipičnim predstavnikom jedne arhaične zajednice, plemena, nacije, Rohejm pristupa izučavanju malo poznate pojave i uloge *šamana*, u sibirskim i drugim plemenima. (Ovde se Rohejm oslanja na obimni materijal starih ruskih etnografa koji je na Zapadu, i uopšte, malo poznat — to je opširno navođenje i znalačka eskurzija kroz dela Širokogorodova, Bogoraz-Tana i drugih.)

Iz toga materijala Rohejm je izvukao mnogo zanimljivih zaključaka, znalačkih uopštavanja.

Šaman nije *vlast* u plemenu, nije vođa plemena, i spolja gledano, njegova uloga u životu zajednice nije ni velika niti mnogo značajna. Rohejm u šamanu sibirskih plemena prepoznaje pesnika, proroka, vrača, intelektualca svake zajednice, razume se, u okviru vremena i promena koje tu ulogu modeliraju. U psihološkom smislu šaman je neka vrsta *sigurnosnog poklopca*, on je regulator duhovnoga života cele zajednice. On je na poslu izvan profane sfere, on uzima odgovornost plemena na sebe, a njegova stanja nisu, uglavnom, lični ni svesni izbor. Ovde treba imati na umu eventualne zabune kod ovako shvaćenog jednog etnološkog pojma u psihoanalizi — šta je šaman u njenom rečniku?

Jedno je šamanstvo kao arhaična institucija, o tome postoje različita gledišta — u skali Džona Laboka to je treći stupanj u evoluciji vere — a drugo je stvarni, društveni uticaj šamana u zajednici, o kojem se malo zna. Iako veoma zanimljiva kao materijal i odlično primerena cilju dokazivanja, Rohejmova posmatranja ne dozvoljavaju u dovoljnoj meri razdvajanje ovih momenata. Rohejm je u ovome tipičan analitičar.

Šamanom se postaje na jedan poseban način — ako nam je etnološki materijal zbog svoje arhaičnosti nejasan, mi ga poredimo sa pesnikom, misliocem, uvek i svuda u životu društva. Šaman je *neurotičar*. Rohejm to ilustruje zapažanjima sa terena, nekim zapažanjima iz Somalije:

„U toku mojih istraživanja na terenu, kod stanovnika Somalije, pesnik iz jednog nomadskog plemena mi je govorio da, kada stvara pesmu, kada treba da peva, uvek se oseća kao bremenita žena.”⁷

Šta je zapravo neurotičar, zašto se baš on uzima za tog tipičnog predstavnika?

U ljudskoj masi jedne zajednice, plemena, nacije, *normalna* ličnost u procesu života i rada tone u masu, gubi ili uopšte i ne dostiže svoju vokaciju, zbog svoje prosečnosti ne uspeva da ostvari svoju stvaralačku suštinu, da izrazi svoju najdublju inspiraciju. U takvoj situaciji ličnost kao da gubi svoje *Ja*, obezličuje se, odriče se sebe u korist zajedništva.

No, razume se, bez toga ne bi bilo ljudske zajednice, pa ni kulture. Ovo ne treba gubiti iz vida.

---

⁷ Géza Róheim: *Origine et fonction de la culture*, nav. izd., p. 119, — prevod M. Đ.

Pa ipak, obezličeni, depersonalizovani subjekt nije pravi predstavnik zajednice; neurotičar je tipičniji, on je duhovni tvorac normi i vrednosti, jer je neprestano uzbuđen za prijem utisaka, za dublji doživljaj sveta, ljudskih situacija i njihovog sudbinskog značenja. Upravo će u njemu Rohejm naći momente koji su u vezi sa korenima, počecima kulture i civilizacije. Šaman prolazi kroz sistem prohibicija, tabua — to ga čini nervoznim, stvaralački uzbuđenim. On je, u tom smislu, *majstor* ljudskog čina stvaranja kulture, usamljenik koji se opredelio za tajanstveno služenje drugima. Šamanske, kao i pesničke i proročke neuroze potiču iz infantilnih situacija, kao što je to slučaj sa korenima svake stvaralačke vokacije, uostalom. U tom je smislu čovek tvorac kulture, to je novina i otkriće Geze Rohejma. (Rohejm je uporan u navođenju dokaza za neurotičku prirodu šamana, mislioca, filozofa, pesnika, intelektualca, i uopšte, stvaralaca. Nisu samo pomenuti autori, i uz njih i Čaplička, jedini iz čijih dela navodi ilustrativna mesta.)

Kako to Rohejm objašnjava, koji su mu argumenti?

Šamanska se vokacija, kao i vokacija pesnika i stvaralaca, javlja još u detinjstvu, a naročito je naglašena u prelazu iz detinjstva u dečastvo. Pojačani senzibilitet remeti duševnu ravnotežu i kasnije — u trenucima kriznih situacija, posle prvih životnih trauma, senzibilitet se uobličuje u izabrani put stvaranja, sublimira u izboru delatnosti, u pozivu, profesiji. Patnja i ekstaza prate šamansko iskustvo, kao što patnja i ekstaza slede pesnika, mislioca, intelektualca. Ovakva Rohejmova paralela je od posebnog značaja. (Dugo bavljenje šamanskim iskustvom podseća nas na jednu mađarsku tradiciju, na jednog Rohejmovog zemljaka, koga ne pominje ovde, Šandora Šoljmošija, čiji mu radovi o ugarskoj praveri svakako nisu nepoznati.)

Rohejm se oprezno kreće u ovoj oblasti. On ne propušta da istakne — to moramo takođe imati na umu — kako šamanska ekstaza ne vodi uvek i obavezno u histeriju. Pravi šaman, kao i pravi pesnik i tvorac, kontroliše u velikoj meri svoja ekstatička stanja.

Prema tome, valja nam, ako hoćemo da pravilno shvatimo Rohejmova analitička vrednovanja, da obratimo pažnju na to da on ne izučava ulogu šamana u društvenim, i samo društvenim okvirima, u smislu kako mi danas shvatamo pojam društveno. Njega zanima šamansko iskustvo kao stvaralačka ekstaza u procesu rađanja kulture u najširem i najkompleksnijem

smislu reči. Ovakve će zaključke izvući i iz posmatranja uloge sanjara, *reveur*, u drugim kulturama. Otuda zaključak da primitivnim kulturama i civilizacijama rukovode ljudi iskustva, uzbuđenja i stvaralačke ekstaze.

Analitički rečnik je neobičan za pozitivnu nauku, koja teško napušta vidljive, jasne, shvatljive i empirijske činjenice na kojima temelji svoju argumentaciju. Međutim, nikakvoga razloga nema da se ekstaze, svesno i nesvesno, san i mit, fantazmi detinjstva, stave izvan kataloga empirije. Psihoanaliza zapravo sve momente iz kompleksa sna, mita, irealnog, prevodi na jezik pojmovnog, empirijskog izražavanja — ona unosi logos tamo gde mitos suvereno vlada.

Posebno je pitanje mogu li se svi ovi momenti samo ovako i jedino na ovaj način objašnjavati. Razume se, svi se navedeni momentij mogu i drugačije tumačiti, ali, i ovakva argumentacija ima pravo da bude kamenčić u mozaiku naučne slike sveta, naučnog tumačenja porekla i funkcije kulture. Poreklo kulture iz potrebe — koje nije pronašao ali ga je isticao kao princip Malinovski, nije ovim odbačeno, ali, nema sumnje, data mu je dublja osnova.

Nije mala zasluga analitičke psihologije otkriće činjenice o trajanju psihičkih sadržaja. O skrivenim ali sačuvanim engramima psihe, o neuništivosti sećanja čoveka i zajednice koja traje u snovima, mitovima i legendama, K. G. Jung će napisati mnogo — stvoriće čitavu školu.

Ne baveći se, ovaj puta, Jungom, samo ćemo podvući da se svi ti momenti kulturne istorije ne mogu tumačiti isključivo aparatima pozitivnih nauka. Inače, kakvog bi smisla imalo baviti se mitovima i snovima, na koji bi način sve to moglo da bude ono što jeste, što je priznato da jeste, kulturna tekovina i činjenica? Arhetip kao princip, ma koliko bio sporan, ne može biti zaobiden kada je reč o počecima i poreklu kulture.

Rohejm sledi jednu specifično ljudsku situaciju, mučnine i libidonozne težnje ranoga detinjstva, ljudske opsesije i njihove projekcije u društvenim razmerama. (Otuda u njega zanimljive i nove opservacije o *potlaču* kod primitivnih naroda, o *narcisoidnom* kapitalizmu u privredi primitivnih naroda i još dosta drugih novina.) Ako bismo povukli paralelu sa Jungom, Rohejm je dosledni etnolog analitičkoga smera.⁸ Onako kako Jung shvata mitove i le-

---

⁸ Upporediti delo K. G. Junga *Métamorphose de l'âme et ses symboles*, éd., Georg., Paris, 1953.

gende, tako Rohejm postupa, analogno, sa rav-
nima ranog detinjstva, iako Junga malo uzima
u obzir.⁹

Svaki novi krug istraživanja, svako novo tra-
ženje na terenu u Rohejma se završava, kao što
i počinje, formulom *produženog* detinjstva čo-
vekovog. Sva kasnija ljubav, aktivnost, izbor
i stvaralaštvo uopšte, sve je to *Paradis reconquis*
ranoga detinjstva.

Infantilna situacija, dakle, posebno je značajna,
jer je ona početak svake individue — iz te si-
tuacije potiču mehanizmi odbrane. To je ma-
terija iz koje nastaje kultura. (Koliko su ovi
i ovako izrečeni stavovi značajni možemo videti
u monumentalnom delu Roberta Musila *Čov-
jek bez svojstava*. Odvelo bi nas daleko, ali —
ne možemo da ne pomenemo vizionarsku utopiju
Hansa Sepsa, viziju o detetu i kulturi, o stva-
ralaštvu koje je ugušeno još u ranom detinj-
stvu, o beskrajnoj slobodi koja bi zavládala kada
bi dete bilo oslobođeno da bude stvaralac, kada
bi mu bila i priznata uloga oca čovekovog. Ta
podudarnost između velikog pisca i Rohejma
istraživača, nije nikako slučajna i zaslužila bi
celovitiju, uporednu analizu.)

No, vratimo se Rohejmu, — kako on objašnjava
taj fenomen produženog detinjstva čovekovog
kao aktivni princip u stvaranju kulture?

Ljudska bića se morfološki, još u ranom detinj-
stvu razlikuju od drugih bića. Ovaj put Rohej-
movi argumenti potkrepljeni su nalazima *pri-
rodnih nauka*. Pošao je od nalaza G. Bally-a,
da samo organizmi višega reda imaju privile-
giju produženoga detinjstva, istakao je nalaz
Briffau-a, da je čovek od svih sisara najnespo-
sobniji kada dođe na svet. Ali argumenti ana-
tomiste i fiziologa nisu Rohejmu dovoljni, pa
ih on dopunjuje sociološkim podacima, daje im
novu dimenziju. Početak nije u prostoj relaciji
majka—dete, nego u trouglu, *Otac—majka—
dete*.

Veoma je značajno zašto se Rohejm dugo zadr-
žava na Gesellovim stavovima koji se svode na
to da je dete ne samo kreacija uslova i deo ve-
like celine životnoga toka, nego, „biološki, dete
je otac čovekov”, a hranjenje je otac deteta.
Cilj mu je da istakne kako se period odraslosti
ne nadovezuje prosto na detinjstvo, nego je

⁹ U navedenom delu o prekluku kulture, Rohejm kaže
o tome i ovo: „Uspeti u životu, to znači ponoviti
infantilno ispunjenje želje, ono zadovoljstvo koje je
imalo dete u ranom periodu, u situaciji majka—de-
te.” Ili, malo dalje: „Odgovor se sadrži u činjenici
da dete u majčinom krilu, dobija u isto vreme i hra-
nu i zadovoljstvo.” — *Origine et fonction de la cul-
ture*, p. 123, — prevod M. Đ.

inherentan detinjstvu. Iz pasivnosti se krećemo prema aktivnosti, ka objektnoj ljubavi, ka novim supstitucijama.¹⁰

Najranija infantilna stanja kasnije se reprodukuju i progovaraju u obliku čovekovih stvaralačkih vokacija. Čovek ne prestaje u životu da voli, ako zaista voli na onaj način koji znaju samo deca, tako da voljeni objekat bude sav njihov. Čovek oseća zebnju i strah u životu, kada ih zaista intenzivno oseća, na isti način kao što dete doživljava užas kača je ostavljeno samo u mraku. U toj dijalektici smenjivanja ljubavi i straha, uspeha i neuspeha, ponije ljudsko delo stvaranja. U tom smislu kultura najviše duguje nastavljanju infantilnih situacija. (Inače, poznato je, libidonozne težnje imaju dva smera — i čovek, ako je pravi stvaralac, okreće se uvek prema novim supstitutima. Ta borba ne prestaje u areni istorije gde se čovek dogodio od kada se dogodio.)

Istorija kulture je nepregledni lanac revolucija — osvajanje prirode, otkriće vatre, otkriće i korišćenje potiska, upotreba oruđa, pripitomljavanje životinja — čitav se niz ne može jednostavno ni lako sažeto nabrojati. Tako treba razumeti Rohejmov zaključak da je pitanje porekla čoveka ujedno i pitanje porekla čovečanstva — infantilno u životu zajednice se na taj način dovodi u vezu sa individualnim infantilnim impulsom.

Obale detinjstva, sve do analitičkog pristupa tom problemu, bile su skoro isključiva privilegija pesnika. Taj su prostor *pohodili* tvorci bajki i mitova, na njegovom je pragu bila često i klasična psihologija, ali će ga za nauku otkriti i izučiti tek analitička psihologija. Istina, u mnogim starim religioznim sistemima ima pomena o tome, ostala je poruka: *Ako ne budete kao deca!* Pa, ipak, tek sa analitičkom psihologijom ravni mita i detinjstva se dovode u vezu, jednako kao i ravni realnog i irealnog.

Rohejm se posebno pozabavio ovim pitanjima, pokušao je da da odgovor na pitanje šta je najbitnije u nastanku kulturnih oblika jedne zajednice. Jer, moglo bi se pomisliti da čovek tradicionalnih kultura, arhaičnih društava, samo zato živi da bi ispunjavao obrede i rituale. Na to najosetljivije mesto analitičke etnologije, upravo Geza Rohejm baca novo svetlo. Jedna od starih zamerki psihoanalizi je da ne vodi mnogo računa o ekonomskom faktoru, o ekonomskoj determinanti. On ne samo da taj faktor ne zanemaruje već ga posebno ističe i time

---

¹⁰ Ovi su stavovi detaljno razvijeni u delu iz ranije-ga perioda. Videti: *The Riddle of the Sphinx*, nav. izdanje.

miri mnoga druga učenja sa psihoanalizom. Time on psihoanalizu ugrađuje u opštu antropologiju kao modernu nauku u pravom smislu te reči.

Da li je čovek¹¹ jednoga plemena važnije meso kengura ili totemski simbol kengura? — tako je u zaoštrenom obliku postavljen čitav problem.

Po Rohejmu, važnije je i bitnije meso kengura, iako se ni značaj nastajanja totema ne sme zanemariti. Više od toga, u totemskom simbolu možemo tražiti smisao ljudskih radnji, delatnosti. Jer, svi simboli koji imaju tako veliku ulogu u zajednici, koji su u tolikoj meri prisutni, moraju imati neki dublji smisao, neko opštije važenje. Simboli nisu slučajni elementi svesti. U tom smislu Rohejm objašnjava da psiha kao trajna naša sadržina kondicionira naše odnose. Pri tome nije nikako važno da li je ona neposredno uslovljena ekonomijom. Energija *Onog* modelira ljudske odnose. Rohejm to ovako objašnjava — istina, ne bez izvesne protivrečnosti:

„Ono što ja ističem ovde, to je način na koji fantazmi ili emocionalni život u celini, modeliraju ekonomske situacije, drugim rečima, ja opisujem aktivnost *Onoga* koje operiše kao snaga *Ja*. U tome, posle svega, ne treba da bude ničega što može da iznenadi: *Ja* je deo *Onoga*, koje se, pak, oblikuje pod uticajem spoljnog sveta. *Ja* je konjanik, *Ono* je konj, ali energija koju troši *Ja* je, kako bi se kontrola održavala, pozajmljena.¹¹

Rohejm ne insistira samo deklarativno na jednoj determinanti, jer to može i ispravan stav da pretvori u dogmu, niti želi da jedno tumačenje, jedan pronalazak podigne do nivoa metafizičkog faktora koji ne samo da nešto određuje nego ga i *stvara*. Drugo, on ne podvaja strogo sferu *Ja* od sfere *Onog* kako bi naglasio jedinstvo i jedinke i celine, čoveka i sveta. Mi smo ovako protumačili ovo poznato mesto iz Rohejma ne iz namere da se opredeljujemo za jednu determinantu, nego baš da pokažemo kako je ono što nazivamo ekonomskim faktorom podložno izmenama. Spoljni svet utiče na čoveka, ali i čovek, iskonskom snagom investicije svega oko sebe, menja i oblikuje svet.

I radom i svesnom aktivnošću kao i investira-
njem svojih nagonskih težnji u svet oko sebe,
čovek gradi kulturu. Bez ove činjenice teško
da ćemo primetiti pravu vrednost analitičkih
istraživanja u oblasti kulture, posebno istra-
živanja u oblasti njenoga porekla.

---

¹¹ G. Roheim, *Origine et fonction de la culture*, nav. izd. — uporediti stranu 66. i dalje, — prevod M. Đ.

NEKI ZAKLJUČCI ILI REČ O UTOPIJI

Sa Rohejmom antropologom, psihoanaliza se oslobađa nekih svojih zabluda bar u domenu njenoga susreta sa etnologijom. Energija Erosa je večna žudnja čovekova da sebe prevazilazi, da menja i bogati svet. Brojne činjenice ljudske ekonomske istorije on je preveo na jezik analitičkih formulacija. Prvi čovekov odnos je ekonomski odnos, ali u isto vreme, to je odnos između čoveka i žene, dakle seksualni odnos. Prva ljudska zanimanja, lovac, izležitelj, imaju u osnovi produženu infantilnu situaciju, korene se u fantazmu o telesnoj destrukciji i formiraju se kao mehanizmi odbrane. Tek iz toga će se kasnije izdvojiti ljudska potreba, svest o potrebi i koristi.

Čovek ma iz kojeg perioda davnine, ma koje arhaične društvene strukture, nije mogao živeti bez neke, svoje, logike. Međutim, ako bismo njegovu arhaičnu logiku poredili ili izjednačili sa našom, jednostavno ne bismo razumeli arhaični svet i njegov pristup enigmama sveta. Lovac živi i lovi za opstanak — to je profani smisao toga zanimanja, ali, vrač, šaman, sveštenik, uvek su u vlasti infantilnih kompleksa. U tome je razlika između njih i drugih članova zajednice.

Na sličan način je objašnjena i institucija trgovine i razmene: to je ljudska radnja praćena, više no ma koja druga, magijom, ritualom, ceremonijom. Osnovni momenat, partnerstvo u trgovini, izvodi se iz bogatog kompleksa majka—dete. U mnogim sličnim primerima Rohejm odbacuje izvesne zamerke nekih antropologa i ističe podsvesno kao suštinu mnogih ljudskih potreba. Zapravo, najčešće mu zameraju kako je zanemario činjenicu da su *urođenici* gajili jednu kulturu jer su je nasledili od drugih. Drugi je prigovor da on zapravo opisuje samo podsvesnu ekonomiju ljudskih nužnosti i večne potrebe.

Rohejm ne negira potrebu i nužnost koje rukovode ljude, ali on postavlja ne mnogo jasno pitanje igre i njene suštine, igre iz koje se potreba izdvaja, kao što se u detinjim postupcima igre potreba tek kasnije javlja i izdvaja. (Tu će uvek navoditi brojne primere australskih legendi i mitova, koji pokazuju baš dete kao izumitelja neke radnje korisne za ljude.)

Veoma je zanimljiva još jedna teza Rohejmova. *Istorijskih*, u pozitivnom smislu, predmetnih dokaza o počecima mnogih kulturnih radnji, nema. Neka i nađemo čak i godinu i datum kada je neka kultura odgajena i počela da

se koristi u nekom regionu i nekoj zajednici, ostaje zanimljivo pitanje psihičkih motiva toga poduhvata, te kulturne tekovine. Sve se ostalo može prepustiti drugim naukama, ali, osnovni motiv koji čoveka rukovodi u osvajanju i građenju sveta, mora se analitički tražiti.

Razum je čoveka visoko digao, ali je čovek trajno, izgleda, zaboravio nemušti jezik svega oko sebe, otuđio se. Upravo evolucija pokazuje da čovek nije biće bez kontinuiteta. Međutim, da li su tragovi naših davnih stanja samo u obliku čeonih kostiju, vilica, lobanja, samo materijalni ostaci koje nam iznose na svetlo dana mnoge nauke? Ima i drugih tragova naših pradavnih stanja, naših situacija, postoje u nama otisci jednoga iskustva koje se ponavlja uvek kada se prasisituacija ili slično njoj ponovi. Nije reč samo o mitu i snu — nego i o onom emocionalnom spletu našega trajanja, trajanja koje nas tako čvrsto vezuje za na izgled besmislene i beznačajne postupke i radnje. Mit, san i detinjstvo su tri ravni sa čijih prostora pritiče čoveku *inspiracija* za stvaranje.

Pojam inspiracije — ili nađimo i drugu reč za to! — prerano je nestala iz rečnika.

O čemu govore mitovi, legende, etnološki materijal, po Rohejmu?

Oziris iz egipatske mitologije je muž svoje sestre, ubija ga brat, Set. Priča o Adonisu je priča o sinu rođenom u incestu, i ubijenom od oca zbog incestuoznih želja. Kod starih Grka Zemlja je mati a oranje je *koitus*. Ne samo da je i naš slovenski materijal bogat, nego posebno ilustruje trajanje ovih motiva. Po tvrda ima i izvan etnološkog i mitološkog materijala. Junak Leonovljevog romana Soć neurotički doživljava bušenje Zemlje. U našim pesmama Sunce ima mušku moć — može se navesti mnogo primera koji bi stali uz one iz Rohejma.

U nas tek počinje tumačenje našeg etnomaterijala analitičkim metodama. Rohejm veruje da se o pripitomljavanju psa može dosta novoga otkriti. Nisu samo ekonomska nužda i korist zblížili čoveka i psa, to je učinila želja za nežnošću, za blizinom. Ta nežnost prati prve čovekove korake na zemlji.¹²

Večni Eros olakšava blizinu, sina prema majci, čoveka prema čoveku, čoveka prema životinji. Sve je to još jednom rečeno formulom o subli-

¹² Ovakvi analitički nalazi jedna su od teza profesora V. Matića u najnovijoj knjizi *Zaboravljena božanstva* (Beograd, 1972). Koja je uloga rituala u kulturi, kakva veza postoji između toga i fantazma u čoveka, kako se korist izdvaja iz toga i kada, — uporediti str. 66—67.

maciji, koja obuhvata sve, od jezika do primitivne medicine, od rada do zanimanja koje čovek uzima da se njime bavi.

U Rohejma je tradicionalno shvatanje sublimacije oživljeno povratkom na Ferencijeve teze o *genitofugalnoj* tendenciji libida i ulozi njegove energije u procesu kulture. To su večne i neiscrpane oscilacije libida, između narcisoidne težnje i težnje za Objektom. Potreba za objektom je potreba za kulturom, za institucijom, za mehanizmom odbrane. Ne ostati izvan objekta, ne biti sam kao što dete ne želi da bude samo, bez Objekta, u mraku. Eros je večno nezadovoljen — inače utonuo bi u nirvanu — i večno traži sve novije supstitucije: na tom putu nastaju narodi, nacije, plemena, celokupna ljudska kultura.

Ali, — to je poslednje Rohejmovo pitanje, — ide li broj ljudskih supstitucija ukorak, je li samerljiv sa kvalitetom ljudskog stvaralaštva? To pitanje je, u kulturnoj genezi, iskušenje i senka tragike koja lebdi nad kulturom kao čovekovim delom. Čovek stvara kulturu u kojoj oseća nelagodnost.

Za Frojda, civilizacija je nelagodnost, „sreća nije kulturna činjenica”, ona je, kultura, sfera presije, jer ne daje punu sreću. Rohejm je našao rešenje, izvesno rešenje za zagonetku Frojdovoga pesimizma, — Eros nikada neće do kraja zadovoljiti svoju večnu žudnju, uvek će nalaziti supstitute kao na početku, krećući se po novim, uvek novim, i neslućenim putevima. Rohejmov optimizam ipak nije bez osnova, bez obzira na to što on ne rešava pitanje mučnine i prevazilaženja te mučnine na način kako je to pokušavao Markuze.

Markuze je verovao da se može načiniti samo jedan korak, ođavde, iz ovih naših kulturnih mučnina i teskoba civilizacije, do *Utopije*, do budućnosti u kojoj će vladati moral Libida i večne sreće čovekove. Ova Markuzeova misao nije nikako nova, kako se inače misli. San o nerepresivnoj civilizaciji je večiti san čovekov i nema mitologije koja ne čuva jednu takvu viziju ili bar trag te vizije. Rohejm zna da bi u toj Utopiji sloboda dala oduška i silama zla i destrukcije i da sama ta sloboda ne bi bila moguća bez neke, razumne, kontrole, možda čak nove presije. Posle Rohejma lako uvidamo kako Markuze zaboravlja na izgled jednostavnu stvar, dijalektičku prirodu Erosa. Prirodu u biti protivrečnu.

Da li bi večni Eros imao toliku snagu kada bi ostao sam na areni totalne slobode, bez presije i ograničenja?

Naš je zaključak da je vrednost antropologije Geze Rohejma u tome što jasno uočava stvaralačku žudnju Erosa iz koje niče kultura. U tom smislu vredno je napomenuti da zaista klasična psihoanaliza preko Junga i Ego-psihologije ide ka svojoj krizi. A ipak, na terenu antropoloških istraživanja, ona sebe ponovo nalazi i posvedočuje.

Jer teorija libida, i kada je nepravilna izražava neke opštije fenomene, ljudsko ponašanje produkat je sila koje motiviraju čovekovo ponašanje čak i kada ih ne spoznajemo kao takve — te fenomene. Ove misli Eriha Froma završićemo njegovom čuvenom tvrdnjom da je psihoanaliza materijalistička psihologija.¹³ U tom svetlu, mislimo, delo Geze Rohejma može biti, glavnim svojim porukama, za nas zanimljivo i aktuelno.

---

¹³ Uporediti delo Eriha Froma *The Crisis of Psychoanalysis*, New York, 1970.